

تاریخ فرهنگی سیاسی ایران معاصر

نجف لکزایی

دانشیار دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام

«تدریس آزمایشی»

لک زایی، نجف، ۱۳۴۸ -
 تاریخ فرهنگی سیاسی ایران معاصر/نجف لک زایی.
 مشخصات نشر: قم: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران، مرکز
 نشر هاجر، ۱۳۹۱.
 مسلسل: ۴۸۳ ص. ۴۶۸ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۸۱۷-۰۱-۹
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 موضوع: ایران -- تاریخ
 ایران -- زندگی فرهنگی -- تاریخ
 ایران -- سیاست و حکومت -- تاریخ
 حوزه علمیه قم. مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران. مرکز نشر هاجر
 DSR ۱۳۹۱/۷۸۲۳
 ۹۵۵
 ۲۹۱۰۳۴۱

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران

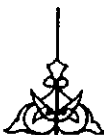
نام کتاب تاریخ فرهنگی سیاسی ایران معاصر
 نویسنده نجف لک زایی
 تهیه و تنظیم معاونت آموزش / مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران
 حروفچینی و صفحه آرایی واحد نشر / مدیریت متون
 ناشر مرکز نشر هاجر (وابسته به مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران)
 چاپخانه نگارش
 شمارگان ۷۰۰ نسخه
 قیمت ۹۲۰۰۰ ریال
 نوبت چاپ اول - بهار ۹۱
 تعداد صفحه ۴۸۳ صفحه - وزیری

شابک ۹ - ۰۱ - ۶۸۱۷ - ۶۰۰ - ۹۷۸

آدرس: قم - انتهای بلوارامین - میدان ارتش تلفن: ۲۱۴۴۴۰۰ - ۰۲۵۱

www.Halar.whc.ir

Halar@whc.ir

فهرست مطالب

۳.....	فهرست مطالب
۹.....	مقدمه: چارچوب‌ها و الگوهای تحلیل
۱۵.....	فصل اول: مفاهیم و چارچوب نظری
۱۷.....	درس اول: مفاهیم
۲۴.....	درس دوم: چارچوب نظری
۳۳.....	فصل دوم: نظام سیاسی و دولت در ایران معاصر
۳۵.....	درس سوم: مدل‌های دولت در ایران
۴۰.....	درس چهارم: ماهیت دولت در ایران
۴۰.....	دیدگاه علما (فیلسوفان مسلمان)
۴۸.....	درس پنجم: ماهیت دولت در ایران
۴۸.....	دیدگاه علما (متکلمان مسلمان و فقهای شیعه)
۵۷.....	فصل سوم: علما، نیروهای مذهبی و دغدغه حفظ دین
۵۹.....	درس ششم: علل و عوامل رویکرد ایرانیان به تشیع
۶۷.....	درس هفتم: چالش‌های اصولی و اخباری‌ها
۷۸.....	درس هشتم: علما و اندیشه مشروطه خواهی (۱)
۸۸.....	درس نهم: علما و اندیشه مشروطه خواهی (۲)
۱۰۲.....	درس دهم: نقش علما در تحولات ایران معاصر (۱)
۱۲۳.....	درس یازدهم: نقش علما در تحولات ایران معاصر (۲)
۱۳۳.....	درس دوازدهم: گروه‌های سیاسی - مذهبی

فصل چهارم: زمینه‌های اندیشه‌ای تحولات سیاسی ایران معاصر.....	۱۴۸
درس سیزدهم: اندیشه سیاسی امام خمینی علیه السلام (۱).....	۱۵۲
درس چهاردهم: اندیشه سیاسی امام خمینی علیه السلام (۲).....	۱۶۳
درس پانزدهم: بررسی مقایسه‌ای اندیشه سیاسی.....	۱۷۵
آیت الله نائینی و امام خمینی علیه السلام (۱).....	۱۷۵
درس شانزدهم: بررسی مقایسه‌ای اندیشه سیاسی آیت الله نائینی و امام خمینی علیه السلام (۲).....	۱۸۵
درس هفدهم: تحولات نیروی مذهب پس از پیروزی انقلاب اسلامی.....	۱۹۵
فصل پنجم: عقب ماندگی و توسعه: ارزیابی تکاپوها.....	۲۱۱
درس هجدهم: توسعه سیاسی (۱).....	۲۱۳
درس نوزدهم: توسعه سیاسی (۲).....	۲۲۸
درس بیستم: طبقه بندی دیدگاهها در تحلیل عقب ماندگی ایران.....	۲۳۷
فصل ششم: شکاف‌های ساختاری، هویت و احزاب در ایران.....	۲۵۹
درس بیست و یکم: شکافها در ایران.....	۲۶۱
درس بیست و دوم: فمینیسم در ایران.....	۲۶۹
درس بیست و سوم: احزاب سیاسی در ایران.....	۲۸۰
درس بیست و چهارم: سیاست‌های هویت و ملت‌سازی در ایران معاصر.....	۲۹۳
درس بیست و پنجم: مناسبات دین و دولت در ایران معاصر.....	۲۹۸
فصل هفتم: روشنفکری، سکولاریزم و سکولاریزاسیون در ایران معاصر.....	۳۱۷
درس بیست و ششم: روشنفکری، مشخصات و پیشینه.....	۳۱۹
درس بیست و هفتم: جریانهای روشنفکری فعال در ایران معاصر.....	۳۳۴
درس بیست و هشتم: سکولاریزم و سکولاریزاسیون در ایران معاصر.....	۳۴۱

فصل هشتم: اقتصاد سیاسی ایران معاصر	۳۶۷
درس بیست و نهم: اقتصاد سیاسی نفت (۱)	۳۶۹
درس سی ام: اقتصاد سیاسی نفت (۲)	۳۹۳
فصل نهم: نقش قدرت های خارجی در تحولات ایران معاصر	۴۰۹
درس سی و یکم: ادوار دخالت بیگانگان در ایران	۴۱۱
درس سی و دوم: روابط سلطه آمیز آمریکا در ایران	۴۳۱

پیشگفتار

حوزه‌های علمیه شیعه وارث میراث ماندگار معارف و علوم آل الله و پاسدار حریم و کیان شریعت و عقاید اسلامی‌اند. این رسالت خطیر، مسؤولیت عالمان دین باور را در عرصه تعلیم و تربیت، چند برابر کرده است. دغدغه‌های همیشگی عالمان متعهد، طلاب و فضلاء دلسوز نسبت به اصلاح و غنا بخشی کمی و کیفی شیوه‌ها، متون و الگوهای آموزشی، در راستای بالندگی و پویایی و کارآمدی نظام آموزشی حوزه، ضرورت بازنگری و اصلاح و تدوین و ارائه متون نو و بدیع و کارآمد را مورد تأکید قرار می‌دهد.

البته از یک سو، منزلت و رفعت جایگاه متون درسی در حوزه‌ها و بهره‌مندی از تراث گرانسنگ و ذخایر ارزشمند متون قویم از صلحای سلف و رزانت و اعتبار مؤلفان آن‌ها ایجاب می‌کند که در بازسازی و اصلاح و تدوین متون درسی، اهتمام و دقت و تأمل خاص و شایسته مبذول گردد و از سوی دیگر، دگرگونی و تحول در گرایش‌ها، نیازها، انتظارات، شیوه‌ها و الگوهای تعلیم و تربیت، مسؤولیت متولیان و متصدیان آموزش و پژوهش و برنامه‌ریزی درسی را در حوزه افزون می‌سازد تا به صورت مستمر با آرایه بندی‌ها و الگوها و قالب‌های نو و بدیع و با ارتقای غنای محتوایی به پیرایش و تدوین متون درسی، همت گمارند:

از این رو مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران بر اساس ضرورت‌ها و نیازهای یاد شده، نسبت به اصلاح، بازسازی و تولید متون درسی اقدام و ده‌ها جلد کتاب درسی را طرّاحی، تدوین و منتشر کرده است و در این فرایند سعی داشته است که با حفظ اصالت و غنای محتوایی گنجینه‌های ارزشمند برجای مانده از عالمان گذشته، با کاربرست تکنولوژی آموزشی و مراعات اصول، معیارها و الگوهای جدید، متونی متناسب با اهداف و در چارچوب برنامه‌ها و سرفصل‌های مصوب و سطح درک و انتظارات فراگیران ارائه کند.

پیمودن این مسیر بلند و طولانی، به مساعدت و حمایت همه جانبه استادان، صاحب نظران، مدیران و طلاب معزز نیازمند است که با ارائه پیشنهادها، نقدها و دیدگاه‌هایشان ما را در بهبود بخشی و طی نمودن درست و صحیح این مسیر صعب و دشوار، یاری دهند.

در این‌جا فرصت را غنیمت می‌شماریم از تمامی دست اندرکاران این طرح سترگ، به‌ویژه مؤلف محترم این کتاب جناب حجت الاسلام و المسلمین دکتر نجف لک‌زایی، مدیریت محترم تألیف و تدوین متون درسی و کارشناسان گرانقدر که ارزیابی علمی این کتاب را برعهده گرفتند، قدردانی می‌کنیم و تلاش خالصانه آنان را ارج می‌نهیم.

بِعَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى وَعَلَيْهِ التَّكْلَانِ

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران

معاونت آموزش - شهریور ۱۳۹۱

مقدمه: چارچوب‌ها و الگوهای تحلیل

شناخت چارچوب‌ها و الگوهای مطالعه تحولات سیاسی و اجتماعی در ایران اهمیت بسیاری دارد. در این خصوص برخی افراد تصور می‌کنند برای بررسی تحولات سیاسی و اجتماعی ایران تنها از «الگوی تاریخ نقلی» می‌توان بهره برد. یعنی سال به سال حوادث را بیان کنیم. این روش نیاز به تدریس ندارد؛ زیرا مطالعه کتبی که وقایع در آن‌ها ثبت شده است، این هدف را محقق می‌کند؛ و لذا بهتر است از چارچوب‌هایی استفاده کنیم که دانش‌افزایی هم برای ما داشته باشد. روشن است که وقتی افراد مجموعه رویدادها را بدانند چیزی به علم و دانش آنان افزوده نمی‌شود؛ زیرا آن‌چه به عنوان دانسته کسب می‌شود دانایی نیست بلکه «آگاهی» است. مثل کسی که روزنامه می‌خواند. با خواندن روزنامه دانشمند نمی‌شود اما آگاه می‌گردد. لذا با بررسی رویدادهای مرالی دانشمند نمی‌شویم بلکه باید به شکل تئوریک و روشی، بحث را دنبال کرد تا به یک قاعده رسید. ملاک علمی بودن بحث این است که قواعد کلی را در اختیارمان قرار می‌دهد و با آن قواعد کلی، قدرت پیش‌بینی در ما پدید می‌آید. بررسی تحولات ایران نیز مستلزم این‌گونه چارچوب‌هاست مثلاً تعداد افراد به بست نشسته در سفارت‌خانه انگلستان در مشروطه متناسب با هدف این اثر نیست. البته هر چند می‌توان از حوادث و رویدادهای دقیق و ریز هم قواعد کلی استخراج کرد، اما این مستلزم توجه به این جنبه در بحث است؛ برای مثال در مورد علل ناکامی جنبش‌های مردمی در ایران، لازم است هر یک از جنبش‌ها جداگانه بررسی گردد تا قاعده‌ای

به دست آید. علاوه بر چارچوب بیان شده (بررسی کرونولوژیک و وقایع محور) می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف. چارچوب دانش محور: بر اساس این چارچوب، برای بررسی تحولات، از یک دانش استفاده کنیم؛ مثلاً در بررسی تحولات ایران، با مطالعه فقه سیاسی یا فلسفه سیاسی ایران معاصر، در صدد به دست آوردن نظریه‌ها و دیدگاه‌ها و آثار مهم و نیز چارچوب اندیشه‌ای هستیم که فقه سیاسی، از مشروطه تاکنون، ارائه کرده است؟ از باب نمونه، چگونه در ایران معاصر از اندیشه سلطنت به اندیشه ولایت فقیه عبور کرده ایم؟ در این خصوص، می‌توان از محورهای زیر یاد کرد:

۱. مباحث تاریخی
 ۲. مباحث اندیشه‌ای (فقه سیاسی، فلسفه سیاسی و)
 ۳. مباحث جامعه‌شناختی (جامعه‌شناسی سیاسی)
 ۴. مباحث اقتصادی (اقتصاد سیاسی و جغرافیای اقتصادی)
 ۵. مباحث حقوقی، قضائی و قانونگذاری
 ۶. مباحث جغرافیای سیاسی و ژئوپلتیک
 ۷. مباحث روان‌شناختی، (و روان‌شناسی اجتماعی)
- ب. چارچوب موضوع محور:** یعنی موضوعات مهم در تحولات ایران معاصر را انتخاب کرده و آن را مورد بررسی قرار می‌دهیم. بر این اساس می‌توان از محورهای زیر یاد کرد:

۱. نظام اقتصادی ایران معاصر
۲. نظام سیاسی ایران معاصر
۳. نظام فرهنگی ایران معاصر
۴. نظام اجتماعی و طبقاتی در ایران معاصر

۵. بحران سلطه و کنترل سیاسی در ایران معاصر
۶. نخبگان و روشنفکران در ایران معاصر
۷. سیاست‌های هویت و ملت سازی در ایران معاصر
۸. رابطه دین و دولت در ایران معاصر
۹. جنس‌های اجتماعی در ایران معاصر: نقش گروه‌ها و شخصیت‌های کلیدی در آنها
۱۰. طیف بندی و تب بندی رهبران سیاسی و فکری در ایران معاصر
۱۱. احزاب سیاسی در ایران معاصر
۱۲. سیر قانونگذاری در ایران (عمومی و اساسی) و تحولات مربوط به مجالس قانونگذاری و بررسی تطبیقی عملکرد رژیم پهلوی و قانون اساسی مشروطه
۱۳. تحولات مربوط به آموزش و پرورش و تعلیم و تربیت مدرن و سنتی
۱۴. تحولات مربوط به کتاب، مطبوعات و قوانین آن.
۱۵. تحولات هنری (سینما، رمان، معماری و بافت شهری، تئاتر، عکاسی، شعر)
۱۶. تحولات مربوط به توسعه سیاسی
۱۷. میراث فرهنگی ایران
۱۸. وضعیت تاریخ نگاری در ایران معاصر
۱۹. روند سیاسی شدن روحانیت و علما در تاریخ معاصر ایران
۲۰. تحولات حوزه علمیه و نقش مراجع تقلید در آن
۲۱. مذهب در دانشگاه‌های ایران - مبارزات دانشجویی
۲۲. اندیشه‌های دینی در مواجهه با غرب

۲۳. بررسی علل و عوامل «عقب ماندگی ایران»

۲۴. نقش بازار در تحولات سیاسی اجتماعی ایران

۲۵. انجمن حجتیه

۲۶. سیر برنامه‌های توسعه در ایران

۲۷. تغییر صورتبندی‌های در ایران

۲۸. تحولات قوه قضائیه در ایران

۲۹. فرهنگ رفتار و مشارکت سیاسی در ایران

۳۰. جغرافیای طبیعی، انسانی، سیاسی و اقتصادی ایران

۳۱. بحران‌های ساختاری و کارکردی دولت در ایران

۳۲. سیاستگذاری عمومی در ایران معاصر

عوامل مؤثر بر سیاستگذاری عمومی در ایران در زمینه اقتصاد، امنیت، محیط زیست، فرهنگ، هویت ملی و توسعه در ابعاد مختلف، (امور رفاهی) توزیع درآمدها، بهداشت و درمان، آموزش و پرورش، تأمین اجتماعی، اجزای انتخابات و....

ج. چارچوب توسعه محور (بحران محور): ایران در دوره‌های تاریخی با بحران‌هایی مواجه بوده است که متفکران جامعه درصدد رهایی از آن بوده اند. از این رو درباره علت عقب ماندگی، دیدگاه‌های مختلفی مطرح کرده‌اند. البته هر پاسخی به این بحران‌ها، اثر خاصی به جای گذاشته است.

د. چارچوب نیرومحور (جریان محور): با این چارچوب نیروهای مؤثر در تحولات ایران معاصر را شناسایی کرده و بر اساس این نیروها، تحولات آن را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهیم. مثلاً در ایران معاصر از تعامل چهار نیروی

فعال؛ نیروی دین، نیروی روشنفکری، نیروی بیگانه و نیروی دولت، تحولات ایران شکل می‌گیرد.

می‌توانیم چارچوب توسعه‌محور را با نیرومحور تلفیق کرده و به این شکل تحولات ایران معاصر را بحث کنیم که این نیروها هرکدام به سؤال از علت عقب ماندگی ایران چگونه پاسخ داده‌اند؟ و چه راهکاری برای توسعه ارائه کرده‌اند؟ مثلاً نیروی دین که یک جریان است علت عقب‌ماندگی را چه می‌داند؟ جریان روشنفکری یا نیروهای بیگانه یا دولتی علت عقب‌ماندگی را چه می‌دانند و چه راه‌حلی برای رفع آن ارائه می‌دهند؟ این جریان‌ها چه تفاوتی با یکدیگر دارند؟ آیا اینان با هم همگرایی دارند یا واگرایی؟

۵. چارچوب شکاف‌محور (تعارض محور): در این چارچوب این‌گونه فرض می‌شود که تحولاتی که در یک جامعه اتفاق می‌افتد محصول رقابت و تعارض نیروهای مختلف با یکدیگر است و بر این اساس یکسری تعارضاتی تعریف می‌شود و کل تحولات معاصر ذیل این تعارضات مورد مطالعه قرار می‌گیرد. از مهمترین تعارضات، شکاف حکومت سلطنتی در تقابل با حکومت اسلامی است. یعنی در ایران عده‌ای از حکومت سلطنتی حمایت کرده و عده‌ای هم از حکومت اسلامی طرفداری می‌کنند. از تعارضات دیگر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

تعارض بین حکومت سلطنتی با حکومت مشروطه.

تعارض بین قانون اسلامی با قانون غیر اسلامی.

تعارض بین سنت و مدرنیسم.

تعارض بین سلطان و مرجع تقلید.

تعارض بین استقلال و وابستگی کشور.

تعارض بین آزادی با استبداد.

تعارض سرمایه‌داری تجاری با سرمایه‌داری صنعتی.

تعارض دولت دینی با دولت سکولار.

به دلیل ویژگی آموزشی این کتاب از چارچوب تلفیقی استفاده می‌کنیم. ضمن این که به نظر می‌رسد چارچوب‌های مذکور قابل جمع هستند. بنابر این نیروهای چهارگانه مذکور در چارچوب پنجم و توسعه، که محور چارچوب چهارم بود، و یا شکاف‌های مذکور در محور ششم به عنوان مهم‌ترین موضوعات، در کنار دیگر موضوعات مهم از چارچوب موضوع محور مورد بحث خواهند بود. در این مورد در فصل اول مباحثی مطرح می‌گردد.

نظام‌های سیاسی، فرهنگی، اندیشه‌ای و اقتصاد سیاسی ایران معاصر، از دیگر بحث‌های مهم اثر حاضر است. همچنین ضمن بحث از نیروهای چهارگانه، از سایر موضوعات ایران معاصر، مانند نظام اجتماعی و طبقاتی، شکاف‌های موجود در جامعه ایران، بحران سلطه و کنترل سیاسی، سیاست‌های هویت و ملت‌سازی، رابطه دین و دولت، طیف‌بندی رهبران سیاسی و فکری و احزاب سیاسی در ایران نیز بحث خواهیم کرد.

در این جا بر خود فرض می‌دانم از تمام نهادها و کسانی که در به ثمر رسیدن این اثر سهم داشته‌اند به‌طور عام و به‌طور خاص از پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، دانشگاه باقرالعلوم (ع) و مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران و نیز سرکار خانم راضیه زارعی که زحمت تدوین آموزشی این اثر را بر عهده داشته‌اند تشکر نمایم.

نجف لک‌زایی

دانشیار علوم سیاسی

دانشگاه باقرالعلوم (ع)